

**ДА ПРАБЛЕМЫ СЕМАНТЫКІ І АТРЫБУТЫКІ
АКАЗІЯНАЛЬНАГА АБРАДУ ВЫКЛІКАННЯ ДАЖДЖУ**

У аграрнай культуры ўсходніх славян земляробчыя працэсы, якія забяспечвалі аснову жыццядзейнасці, суправаджаліся цэлым комплексам ментальных устаноў і магічных практык. На працягу развіцця этнасу яны склалі цэлыя сістэмы рэгулярных (каляндарных і сямейных) і аказіянальных абрадаў. Аказіянальныя (ад старалац. *occasionalis* – выпадковы) абрады праводзіліся ў выпадках узнікнення сітуацый, выкліканых парушэннем звыклага ладу жыцця (град, навальніца, пажар, засуха, эпідэміі хваробы) або сітуацыяй пераходу (улазіны/уваходзіны). «Аказіянальны абрад, – піша М. Бабчонак, – уяўляе сабой сінтэз магічных дзеянняў, тэкстаў, сімвалаў, матэрыяльных рэчаў, якія толькі ў пэўны момант і толькі ў сваім адзінстве могуць дасягнуць выканання сакральнай функцыі» [4, 87]. Адзначаецца, што найбольш трывалыя элементы аказіянальнага абраднасці захаваліся ў выглядзе фальклорных тэкстаў, зліліся з хрысціянскай абраднасцю.

Абрады выклікання дажджу, атмасфернай з’явы, ад якой залежыць рост раслін і ўраджай, «вядомы амаль усім народам свету» [6, 155]. У аспекце сімвалічных моў («кодаў»), з дапамогай якіх высвятляецца змест абраду, звярнем увагу на персанажны код. Здольнасць уплываць на дождж, як сведчаць носбіты беларускай традыцыйнай культуры, часцей прыпісвалася *асобам жаночага роду, надзеленым спецыфічным статусам чысціні, бяшлюбнасці або ізаляванасці*. Пры выкліканні дажджу у выпадку засухі лічылася, што найбольш эфектыўна гэта можа зрабіць «богава сірата» – удава. Даволі рэдка выканаўцамі рытуальна-магічных дзеянняў з’яўляліся мужчыны (касьба як працэс, што правакуе дождж). Паводле народных уяўленняў, спрыяць названай атмасфернай з’яве маглі істоты дэманічнай або нападэманічнай прыроды: «закладзеныя нябожчыкі» (тапельцы, самагубцы), якія «у міфапаэтычнай карціне свету суадносіліся з хтанічнай сферай» [6, 155].

Акцыянальны код абраду выклікання дажджу складаюць такія дзеянні, як *кіданне ў ваду/патапленне ў вадзе абрадавых атрыбутаў, абліванне вадой, выраб абыдзённікаў, аранне рэчкі, разбурэнне мурашнікаў, ламанне кроснаў, касьба травы, забіванне жабы або вужа (змяі) ды інш.*

Шырока распаўсюджаным відам рытуальна-магічнага дзеяння з’яўляецца выраб *абыдзённіка*. Для аказіянальнага абраду наогул характэрна вера ў абавязковую апатрапеічную здольнасць некаторых атрыбутаў і рытуалаў, што дае падставы гаварыць пра іх успрыняцце ў народнай свядомасці як універсальных. Напрыклад, тканне абыдзённага ручніка магло выконвацца дзеля абароны вёскі або для выклікання дажджу. Даследчыкі У. Лобач і Т. Валодзіна зафіксавалі ў Барысаўскім раёне інфармацыю пра выраб *абыдзённіка* з названай мэтай. Варта

прывесці такія каштоўныя звесткі цалкам: *«Як доўга няма дажджу, то абыдзённік ткалі. Дзелалі. Так за суткі ткалі такое палатно. Ткалі, пралі, бялілі. Вот напращуць адну губку, ну метраў пяць, на ўсю хату, нада напращі за дзень. Аснаваць гэту губку, вымачыць, патаўчы, пабяліць, патом навіць на кросны і выткаць. А тады ў цэркву аднясці.*

Ну, метры чатыры, кусок палатна. Ну аднясуць у цэркву як палавік. Паложуць на пол, хадзілі па ім, як палавік. Палажыла перад Святой Багародзіцы. І пойдзе дождж. І мак кідалі. Дзе нада пасвяцены мак-самасей у тры калозежы кінуць, і я кідала. Надай тры калодзежы.

І рэчку аралі. Мужыкі аралі, бяруць плуг і дзе не глыбока аралі. Адзін цягне, а два ідуць па баках. Аралі каб дожд пайшоў. Во рэчка цячэ, і яе нада пераараць. Упоперак аралі. Адзін дзяржыцца за плуг, а два цягнуць. Туды, і назад аралі» [11, 282]. «Ага, дык робілі да вайны. Гэта я ўжо помню. Не было дожджу – суха-суха было, а тады прайшлі дзве бабы, сабраліся па дзярэўні, хто там лёну кужаль, скажам, даў. Сабраліся бабы, спралілі, асновалі і выткалі ручнік. Усё за дзень. Назаўтра паняслі. Надзелі ў цэркву. Ужо гэта, каб на дождж. Ну, і памагала, тады ўжо бацюшка памоліцца. Гэта было да вайны. Я ўжо помню – у нас пралі, у нас і ткалі гэта» [11, 283].

Таксама зафіксавана абліванне вадой асоб, якім прыпісвалася магічная сіла: маладую маці або цяжарную жанчыну (сімвалізуе сырую зямлю), пастуха (уладара зямнога статку, які ўздзейнічае на нябесны «статак»), святара [3, 281]. На Палессі аблівалі вуглы хаты і жанчыну, якая ткала, прала, шыла напярэдадні або ў час саміх свят. Часам у такіх выпадках аблівалі або нават ламалі кросны [3, 108]. Разбурэнне мурашніка падчас засухі і разграбанне яго палкамі, якое імітавала калачэнне вады ў вадаёме, было імітацыйным магічным дзеяннем, скіраваным на выкліканне дажджу (мурашы, што поўзаюць, сімвалізавалі кроплі дажджу).

Устойлівы сегмент акцыянальнага коду абраду выклікання дажджу – забіванне жабы або змяі. Паводле народных уяўленняў, жабы звязваліся з вадой, «у старажытнасці лічылася, што <...> навальнічныя хмары бываюць напоўненыя змеямі, жабамі (іх шыпенне і кваканне людзі ўспрымалі як гром), якія калі-нікалі падаюць на зямлю разам з дажджом» [12, 119]. Адпаведна «забойства жабы здольна выклікаць дождж, таму падчас засухі ў многіх месцах здзяйснялася абрадавае забойства, а калі-нікалі і пахаванне яе» [14, 337].

Аднак галоўным відам рытуальна-магічных дзеянняў было кіданне ў ваду/патапленне *абрадавых атрыбутаў*. Стыхію вады ўвасабляюць калодзеж, рака, возера. Абрадавыя атрыбуты можна ўмоўна падзяліць на *прыродныя і культурныя*. Яны ўваходзяць у

прадметны код, які ў шырокім сэнсе ўключае ў сябе аб'екты і сродкі рытуалу.

У беларускай традыцыйнай культуры даследчыкамі зафіксаваны такія прыродныя атрыбуты абраду выклікання дажджу, як май, асвечаная зеляніна, мак, часнык. Рытуальна-магічныя дзеянні адбываліся каля калодзежа: *«Каб дождж пайшоў, мак сыпалі ў калодцы <...>. І сквародку кідалі ў калодзеж. А яшчэ – як на Духа носюць, у нас называлася “май”. Раньшэ мы ідзём аіру, нарвём аіру, усё расцілалі. У лес ідзём, прынясём усякага дрэва, ламаем, торкаем у хаце. Кала бэлек. На дварэ бярозкі ставілі. А тады гэтыя веткі нада сабраць, так венічкам звязаць, і схваць. А так, як дожджу доўга няма, тады нада ў рэчку кідаць гэты май, каб дождж ішоў. Еслі аір гэты ў хаце за ноч крэпка зьянець, значыць, будзець хароша сена сушыцца»* [2, 282].

У абрадавай практыцы аказіянальнага абраду выкарыстоўваўся мак – старажытная культурная расліна, якасці якой набылі міфалагізаваны сэнс: *«Дробнае макавае насенне і яго вялікая колькасць асацыяваліся ў народных уяўленнях з кроплямі дажджу, а сам мак быў цесна звязаны з воднай стыхіяй, што выявілася ў метэаралагічнай магіі»* [10, 289]. Як адзначае В. Усачова, *«у абрадах выклікання дажджу мноства макавых зярнят прыпадабняецца кроплям дажджу, таму <...> мак сыпалі ў калодзеж, або ў тры калодзежы, у дзевяць калодзежаў; набіралі мак у рот, бегалі да калодзежа і высыпалі яго; завязвалі мак у вузюлок і на нітцы спускалі ў калодзеж, а калі пачынаўся дождж, выцягвалі»* [13, 28]. Іншымі даследчыкамі адзначана, што абрад выклікання дажджу – сеянне маку ў калодзеж і размешванне вады кіёчкам – суправаджаўся галашэннямі жанчын.

Разам з практыкай выкарыстання прыродных абрадавых атрыбутаў ужываюцца і атрыбуты культурныя (соль, грошы, асвечаны ручнік, гаршчок). Напрыклад, гаршкі кідалі ў калодзеж, прычым часцей лічылі неабходным, каб гэты гаршчок быў скрадзены – лепш усяго ў ганчароў або ў суседзяў. На Гомельшчыне казалі: *«Вот, як няма дажджу, то ўкрадзём дзе-небудзь у яўрэяў гаршчкі ды ў калодзеж – бух»* [9, 107]. Выкарыстоўвалі ў дадзеным выпадку і асвечаныя ручнікі: *«Святого того рушнычка, што Пасху святылы, на двэр вешалы от грому»* [7, 77]. На Палессі існуе павер'е: каб прыпыніць дождж, трэба вынесці на вуліцу стол, на якім павінны ляжаць хлеб, соль, хлебная лапата. Таксама цягнулі лапату ў поле і галасілі, выкідвалі на двор хлебную лапату, качаргу, венік, хлебную дзяжу і іншыя «пячныя» і «хлебныя» прадметы.

Такім чынам, этнасеміятычны падыход да аналізу фальклорных матэрыялаў, звязаных з аказіянальным абрадам выклікання дажджу, дазваляе ўзбагаціць веды пра традыцыйную народную культуру (міфапэтычныя ўяўленні, розныя віды магічных практык, народную метэаралогію). На прыкладзе аказіянальных абрадаў відаць, як адбывалася інтэрферэнцыя язычніцкага і хрысціянскага светапогляду. Таксама робіцца зразумелым, наколькі моцна абрадавыя забароны і прадпісанні апатрапеічнага характару

рэгламентавалі сямейны быт і гаспадарчую дзейнасць селяніна. Элементы аказіянальнай абраднасці ў той ці іншай ступені знайшлі сваё адлюстраванне ў асобных фальклорных жанрах і могуць з'яўляцца тэмай спецыяльнага даследавання.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бабчонак, М.* Вызначальныя асаблівасці аказіянальных абрадаў / М. Бабчонак // Весці БДПУ. Сер. 1. 2009. № 3.
2. *Бабчонак, М.* Семантыка і змест аказіянальных абрадаў і звычайў / М. Бабчонак // Весці БДПУ. Сер. 2. – 2006. – № 1.
3. *Бабчонак, М.* Сутнасць і змест метэаралагічных аказіянальных абрадаў / М. Бабчонак // Весці БДПУ. Сер. 1. – 2008. – № 1.
4. *Бабчонак, М.* Трансфармацыя беларускай аказіянальнай абраднасці / М. Бабчонак // Весці БДПУ. Сер. 1. – 2009. – № 2.
5. *Байбурын, А. К.* Ритуал в традиционной культуре / А. К. Байбурын. Санкт-Петербург, 1993.
6. *Дучыц, Л.* Дождж / Л. Дучыц // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад І. Клімовіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько [і інш.]. Мінск, 2011.
7. *Культура Беларусі: энцыклапедыя. Т.1. / рэдкал.: Б. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2010.*
8. *Лобач, У., Санько, С.* Мурашы / У. Лобач, С. Санько // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад І. Клімовіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько [і інш.]. Мінск, 2011.
9. *Славянские древности: этнолингвистический словарь. Т.1. М., 1995; Т. 2. М., 1999.*
10. *Малахава, М., Швед, І.* Мак / М. Малахава, І. Швед // Міфалогія беларусаў: энцыкл. слоўн. / склад І. Клімовіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько [і інш.]. Мінск, 2011.
11. *Полацкі этнаграфічны зборнік / склад., прадм. і паказ. У. А. Лобача. Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 2. Наваполацк, 2011.*
12. *Толстая, С. М.* Дождь в фольклорной картине мира / С. М. Толстая // ИСФНК 1:105 – 119.
13. *Усачёва, В. В.* [Электронный ресурс] / В. В. Усачёва. Режим доступа: <http://www.pagan.ru/slowag>. Дата доступа: 21.11.2011.
14. *Шарапова, Н. С.* Краткая энциклопедия славянской мифологии: Ок. 1000 статей / Н. С. Шарапова. М., 2003.